

блем, що може бути забезпечено лише за умови дотримання науково обґрунтованих норм рекреаційного навантаження, розробки правил поведінки відпочивальників, застосування енерго- та ресурсозберігаючих технологій у процесі створення рекреаційно-туристичної інфраструктури і здійснення обслуговування рекреантів, збільшення площ природоохоронних територій, розробки екологічно безпечних маршрутів, розвитку екологічного туризму тощо.

Складовою оцінки інвестиційної привабливості регіону та здійснення інвестиційної діяльності з метою формування туристичної інфраструктури є оцінка рекреаційно-туристичної привабливості регіону, реалізація окремих інвестиційних проектів, що передбачають збереження ландшафтів і захист довкілля, створюють умови для розвитку партнерських відносин людини і природи. Що і буде предметом наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакурова А. В. Оцінка рекреаційної привабливості регіону / Бакурова А. В., Очеретін Д. В. // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2003. – Вип 183, т. III. – С. 617–622.
2. Ветрова Н. М. Экологическая безопасность рекреационного региона : монография / Ветрова Н. М. – Симферополь : РИО НАПКС, 2006. – 297 с.
3. Ветрова Н. М. Рекреационная специализация региона: экологические параметры / Ветрова Н. М. // Экономика и управление. – 2011. – № 3. – С. 21–24.
4. Кузик С. П. Географія туризму : навч. посіб. / Кузик С. П. – К. : Знання, 2011. – 271 с.
5. Мельник О. В. Інтегральний показник туристичної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти / Мельник О. В. // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 197–205.
6. Музиченко-Козловська О. В. Методика оцінки рівня туристичної привабливості регіону / Музиченко-Козловська О. В. // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 218–220.
7. Очеретін Д. В. Концепція моделювання невитратного ціноутворення для підприємств сфери туристичних послуг [Електронний ресурс] : Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» / Очеретін Д. В. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1225>. – Назва з екрана.
8. Фоменко Н. М. Рекреаційні ресурси та курортологія : навч. посіб. / Фоменко Н. М. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 312 с.

УДК 334

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КООПЕРАТИВНОГО ЖИТТЯ*

І. А. Фареній, доктор історичних наук

Останні два десятиліття відзначені глибокою ринковою трансформацією соціально-економічного життя України. Серед суб'єктів господарювання, пристосованих до умов ринку, з'являються й кооперативні організації. Однак вони не становлять потужного сектора економіки, значно поступають за рівнем по-

ширення і значення приватнопідприємницьким структурам. Така ситуація виникла попри те, що в сучасних економічних умовах, характерними рисами яких стали спекуляція і фальсифікація товарів, проблеми збуту селянських присадибних і фермерських господарств, тому об'єктивно необхідно використовувати коопе-

* Продовження статті див.: Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2012. – № 3 (55).

ративні форми діяльності. Очевидно, що слабкі позиції кооперації зумовлені не економічними умовами, а факторами іншого порядку, які лежать у сфері ідеологічного розвитку, соціального та культурного життя. Саме в характері останніх слід шукати причини негативних тенденцій у сучасному кооперативному русі.

Мета статті полягає у спробі виявити явища сучасної соціальної та економічної культури українського суспільства, які впливають на процеси його кооперативної самоорганізації.

У сучасній науковій літературі передусім приділяється увага організаційно-господарським проблемам кооперації. Публікації з ідейно-теоретичних, соціокультурних питань кооперативного життя сьогодення нам не відомі.

Така ситуація з вивченням вказаних проблем і віднайдений шлях їх дослідження змусили мобілізувати дані ряду суспільних наук: економії, філософії, соціології та політології, які можуть мати відношення до проблем кооперативної самоорганізації. Аналіз наукових розробок різних галузей знань дозволив виявити риси соціально-економічних уявлень сучасних людей, що визначають їхню поведінку в матеріальному житті та виступають фактором формування суспільних відносин. Вони і дали можливість судити про характер готовності сучасних українців сприйняти кооперацію як форму господарювання і захисту матеріальних інтересів і дотримуватися її принципів, діяти відповідно до засад кооперативної діяльності. При цьому не всі положення представленої статті можна підтвердити надійною соціологічною і статистичною базою. Певні узагальнення ґрунтуються на власних спостереженнях автора. Очевидно, виклад не всіх аспектів економічного мислення сучасної епохи може претендувати на вичерпність і не всі сторони господарських уявлень висвітлені. Однак, на переконання автора, дана розвідка у цілому достовірно відображає тенденції формування соціально-економічних цінностей, які становлять складову масової свідомості сучасного українського суспільства та визначають ситуацію у сфері кооперативного життя. Матеріали статті пройшли апробацію на науково-практичній конференції Українська

сільськогосподарська кооперація: здобутки минулого та проблеми сьогодення», яка відбулася у жовтні 2012 р. в Заліщицькому аграрному коледжі імені професора Є. Храпливого. На конференції, яка, крім науково-педагогічних і педагогічних працівників, зібрала й практиків сільського господарства, голів сільських рад, керівників кооперативних організацій Заліщицького району Тернопільської області та Сторожинецького району Чернівецької області, основні положення представленої статті не викликали принципових заперечень.

Наше суспільство наскільки освічене, що коли йдеться про розвиток соціально-економічної думки, одразу згадується економічна наука. Однак реальними носіями останньої є досить невелика група людей – професійних економістів. Економічні уявлення решти суспільства визначається не наукою, вивчення якої припало лише на студентські роки, або не відбувалося взагалі, а певною логікою та принципами мислення, які ґрунтуються на традиціях, звичаях, вихованні, соціальному статусі людей, релігійних переконаннях та інших соціокультурних особливостях, які безпосереднього відношення до знань з політекономії не мають. Не економічна наука, а соціально-економічні уподобання та стремління пересічних людей визначають результати суспільної діяльності у вирішенні матеріальних проблем. При цьому зазначимо, що сказане не претендує на новизну в поясненні процесів економічного життя. Різноманітність форм існування господарських ідей давно вже відома вітчизняній науковій думці. Також викликають інтерес дослідження зарубіжних учених. Уже минуло чимало часу відтоді, як американський соціолог Пітер Бергер цілком обґрунтовано за пропонував використовувати категорію «економічна культура», яка покликана відображати систему цінностей, що впливають на економічну поведінку людей [1, с. 22–23]. І в суто пізнавальному, і практичному аспекті не завадить зайвий раз проаналізувати сучасні тенденції економічної культури українців щодо їхньої здатності вилитися в ті чи інші форми господарського життя і спробувати пояснити природу існуючих у нашій країні соціально-економічних реалій.

Соціально-економічні уявлення, очевидно, як і всі явища соціальної культури, мають сталий характер. Сформувавшись у відповідних обставинах у свідомості певного соціуму, вони продовжують свій шлях від покоління до покоління, існують упродовж століть. При цьому тривале домінування певних соціально-економічних цінностей часом обертається високою популярністю інших, протилежних за змістом ідей. Тривалий час – із середини XIX ст. і до середини XX ст. – значна частина українського суспільства цілком щиро сповідувала ідеологію соціалістичного (колективного) господарювання в різних її версіях. Активно підтримувана політичною владою, досягнувши повної монополії в інформаційному просторі, ця ідеологія так втомила своїх носіїв, що у їхній свідомості виник потяг до новизни й активної прихильності до альтернативних їй соціальних цінностей.

У другій половині XX ст. в умовах СРСР унаслідок широкої системи соціальних гарантій і диспропорції доходів інтенсивно розвивалося споживацьке ставлення до матеріального життя. Держава звільнила своїх громадян від клопоту організаційної роботи у сфері виробництва та розподілу, освітньо-професійної підготовки та працевлаштування і таким чином формувала безініціативність і безвідповідальність перед собою та суспільством. Доступність медицини та освіти, нафункціонування яких потрібні були величезні державні кошти, і визнання за робітничим класом провідної ролі в суспільному розвитку, а з ним і культивування соціального престижу статусу промислового робітництва – усе це призвело до того, що його доходи часто перевищували статки працівників з вищою освітою, осіб інтелектуальних професій, зайнятих у культурно-освітній сфері й охороні здоров'я. Це зумовлювало формування в трудящих завищеної соціальної самооцінки та споживацького ставлення до суспільства і держави. Водночас в інтелігентських прошарках унаслідок низьких доходів і засилля соціалістичної пропаганди зростало невдоволення матеріальним становищем і рівнем престижності свого соціального статусу, вироблялося критичне ставлення до суспільних реалій. Соціальний лад СРСР його

мешканців почали розглядати не з погляду втілення ідей соціальної справедливості, а як систему з кращими та гіршими в матеріальному відношенні місцями, впливовішими і, навпаки, посадами, з більш-менш престижними соціальними ролями. Врешті-решт, тенденції суто споживацького характеру та моральна втома від політико-ідеологічної одноманітності вилилася у масовій свідомості в альтернативу соціалістичній ідеї – в соціальний егоїзм. У сучасному українському суспільстві наукова думка знайшла підстави констатувати «експансію егоїзму» [2]. Звичайно, що і наукові висновки не можуть бути беззастережними, однак принаймні певну сторону суспільного життя вони відображають. Отже, серед українців любов до себе стали розглядати як ледве не єдиний спосіб вирішення своїх проблем. Водночас реалізація особистих інтересів шляхом мобілізації колективних або загальносуспільних зусиль стрімко втратила свої позиції.

Сучасний егоїзм реалізувався в ряд самостійних тенденцій економічного мислення і поведінки:

1. *Високий рівень матеріальних потреб.* Він у наших співвітчизників на рівні найрозвинутіших країн світу. Цьому посприяли і споживацькі настрої, вироблені в радянський період, і сучасний інформаційний простір, який доставляє дані про рівень життя за кордоном, і курс на євроінтеграцію, постійні декларації щодо необхідності та спроможності досягнення західноєвропейських стандартів тощо.

2. *Високий рівень довіри до приватнопідприємницької діяльності, спроможностей приватного сектора економіки, який дійшов до рівня «соціальної міфології»* [3, с. 13]. Унаслідок цього практично всі ділянки народногосподарського життя розглядаються як сфера діяльності приватних підприємців і в результаті охоплені ними. Передаються у приватні руки навіть стратегічні підприємства, ключові галузі національної економіки. Така тенденція визначила основи сучасного суспільного ладу в Україні.

Нині не дуже полюбляють вживати слово «капіталізм», боячись негативних вражень від констатації його наявності. Однак, коли доводиться визначати сутність збудованого в

Україні соціального ладу, то уникнути цього слова не вдається. При цьому якість нашого українського капіталізму постає у непривабливому вигляді. Масштаби розгортання приватнопідприємницьких структур і наслідки їхньої роботи у нашій країні такі, що відповідно до категоріального апарату сучасної економічної науки напрям соціально-економічного розвитку можна класифікувати як «здійснення посиленої капіталізації (і гіперкапіталізації)» [4, с. 8]. Історична наука констатує, що в Україні втілювалася «класична неоліберальна модель раннього капіталізму», яка «призвела безпрецедентного падіння промислового виробництва». Використовується термін і «номенклатурний капіталізм» [3, с. 13]. Президент України В. Ф. Янукович у своїй інавгураційній промові констатував, що у свій час «замість того, аби рухатися до постіндустріального суспільства зразка ХХІ ст., ми пішли шляхом... «дикого капіталізму» [5].

3. *Упереджено ідеологічна оцінка форм господарювання.* Вона укорінилася ще в радянський період. За державною формою власності закріплювалися однозначно позитивні оцінки, а за приватною – навпаки. У сучасну епоху ідеологічний підхід залишився, але домінуючими течіями суспільної думки його зміст змінився на протилежний. Приватна власність і приватнопідприємницька діяльність одержала статус найвищого досягнення соціального прогресу. Колективне, громадське та державне стало вважатися неефективним. Реалізація такого підходу зумовила повальну приватизацію і навіть втручання у внутрішні справи суб'єктів господарювання, що відбулося на підставі указу Президента України 1999 р. про реорганізацію КСП на засадах приватної власності [6].

Водночас такі критерії, як продуктивність праці, обсяги виробництва, рівень товарності, забезпечення зайнятості населення та належного рівня доходів тільки поступово входять у суспільну свідомість як визначальні для оцінки тих чи інших форм економічного життя.

4. *Безвідповідальність у трудовій діяльності.* Вона проникла в усі соціальні прошарки сучасного українського соціуму. Страшне лихо України – безробіття. Однак, коли питан-

ня робочих місць вирішується, постає не менш складна проблема – важко знайти добросовісного, дисциплінованого, справді кваліфікованого й чесного працівника. Показовим у цьому відношенні може бути випадок, що трапився в одному із сільськогосподарських підприємств Черкаської області. Працівники останнього оголосили страйк і представили свої вимоги – звільнити з роботи сторожів на підприємстві, бо ті не дозволяють красти його продукцію.

З боку організаторів економічного життя – приватних підприємців – безвідповідальність і користолюбство проявляється, очевидно, у тій же мірі. Обман клієнтів і споживачів, спекуляція і фальсифікація товарів, невиплата заробітної плати – реалії нашого сьогодення. Усі вже звикли, що в молоці немає молока, а в маслі немає масла. У Черкасах доводилося бачити рекламу ковбаси, у якій головним аргументом щодо її високої якості було те, що вона виготовлена з м'яса. У Києві рекламний щит повідомляв, що певна фірма надає послуги з легалізації незаконного заволодіння майном.

5. *Зустрічається й нехтування професіоналізмом і добросовісністю в організації трудової діяльності.* Щоправда, відкрито цінність професіоналізму ніхто не заперечує. Однак у практиці життя працелюбна і висококваліфікована людина часом сприймається як небезпечний конкурент. А у випадку, коли відбуваються зловживання, – як небезпечна.

6. *Сподівання на державу у вирішенні матеріальних проблем.* Відповідні очікування характерні для усіх соціальних прошарків і людей різних поглядів. Усі бачать у державі регулятор економічних відносин і джерело матеріальних статків. Основна частина населення чекає соціальної допомоги, робочих місць, забезпечення житлом, фінансування охорони здоров'я та освітніх послуг тощо. Бізнесмени очікують державних замовлень, дешевої приватизації, пільгового оподаткування.

7. Досить масштабною тенденцією економічної ідеології українців залишаються *прагнення соціальної справедливості в економічних відносинах.* Вони характерні, за твердженнями соціологів, для переважної більшості громадян України. Властиві прихильникам фактично всього спектра політичних поглядів і охо-

плюють у різних електоральних групах від 70 до 90 % і більше людей [7, с. 49–50; 8, с. 20]. Ніхто в Україні не наважиться без ризику для репутації заперечити ідеї доступності освіти та медичного обслуговування, гарантій одержання заробітної плати, адекватної затратам праці та кваліфікації, гарантованого прожиткового мінімуму, пенсійного забезпечення, права на відпочинок. Власне, суспільство має свій ідеал соціально-економічного життя.

Однак, очікуючи соціальної справедливості, суспільство використовує для її досягнення увесь свій арсенал економічних уявлень і поведінки, у тому числі й зазначений вище: егоїзм, безвідповідальність і водночас бажання мати високі доходи, сподівання на державу та готовність віддати організацію фінансово-господарської діяльності винятково в руки приватних підприємців. У результаті – безвідповідальне ставлення до роботи не спроможне забезпечити високі доходи. Праця за наймом у приватних підприємств не може зумовити справедливої винагороди, бо капіталісти об'єктивно зацікавлені в мінімальних витратах на робочу силу. Очікування матеріальної допомоги від держави не може себе виправдати, оскільки остання не спроможна їх забезпечити, бо на вимогу трудящих відмовилася від державної власності, віддавши її бізнесменам. А державне регулювання економічними процесами у нас також не часто схвалюється – вважається, що тільки абсолютна свобода підприємництва принесе матеріальний рай. *У суспільстві склалася ситуація, коли засоби досягнення визначеної ним соціально-економічної мети не придатні для її реалізації, і навіть ніколи не наблизяться до неї. Цілком очевидно, що той комплекс соціально-економічних уявлень і цінностей, що сповідується в сучасному українському суспільстві, не спроможний привести ні до справедливості в матеріальному житті, ні навіть до сталого народногосподарського розвитку (хай навіть сполученого з нехтуванням інтересами трудящих).*

Для задоволення матеріальних інтересів суспільства не достатньо одного лише прагнення до соціальної справедливості в економічних відносинах. Потрібні цінності економічної культури, які б об'єктивно спря-

мовували соціальну поведінку в необхідному напрямі. Щоб досягти соціальної справедливості, слід розвивати ідеї взаємодопомоги, колективності в обстоюванні своїх інтересів, громадського захисту особистості. Не лише егоїзм, а ідея спільного блага для всіх повинно сповідувати суспільство. Тільки тоді заради досягнення добробуту народу виростуть і організаційно-господарські форми, які здатні забезпечити справедливість в економічних відносинах: кооперативний, державний і муніципальний сектор економіки, а приватне підприємство набуде соціально орієнтованого характеру.

Увесь світовий досвід свідчить, що шлях до соціально-економічного процвітання ґрунтується на використанні різних форм власності та механізмів господарювання. У тій чи іншій сфері народного господарства слід застосовувати доцільні з погляду господарської ефективності форми економічного життя, а не визначені в порядку ціннісно-ідеологічного фанатизму чи егоїстичних стремлень. Безперечно, що є й ті ділянки, де з успіхом може проявити себе і приватнопідприємницька діяльність. Але приватний сектор також не повинен розвиватися на основі одного лише потворного егоїзму. Ідея спільного блага має стати не чужою бізнесменам. Приватна ініціатива повинна бути формою реалізації можливостей людей, а не бути способом пограбування співвітчизників. Тільки тоді суспільство і приватний бізнес будуть гармонійно взаємодіяти.

Зрештою, тенденції останніх десятиліть свідчать, що в сучасному економічному житті власник далеко не завжди здатен розпоряджатися, керувати. У Західній Європі і США така обставина диктує зростання соціальної ролі управлінських кадрів, спеціалістів високої кваліфікації, які хоч і є найманими працівниками, набули статусу елітного прошарку суспільства. Саме цьому прошарку в соціальній ієрархії розвинутих країн нині відводять перші позиції. Водночас приватні власники-роботодавці посідають у суспільній стратифікації лише третє і четверте місце [9, с. 66; 10, с. 252]. Не володіння рухомим і нерухомим майном зумовлює найвищим соціальний статус, а освіченість і висока кваліфікація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергер П. Л. Капіталістична революція / П. Л. Бергер. – К. : Вища шк., 1995. – 247 с.
2. Маца К. А. Идеология блага и её роль в формировании личности / К. А. Маца // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2004. – № 3 (14). – С. 24–27.
3. П'ята Л. Л. Приватизація в Україні: історичний аспект (кінець 1980-х – 2000-ні роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Л. Л. П'ята ; Черкас. нац. ун-т. – Черкаси, 2011. – 20 с.
4. Гончарук Л. Я. Ефективність соціальної політики в умовах ринкових перетворень: проблеми соціалізації економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Л. Я. Гончарук; Ін-т регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2001. – 16 с.
5. Інавгураційна промова Президента України Януковича: повний текст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1051129> – Назва з екрана.
6. Семчик В. Кооперація – шлях відродження села / В. Семчик // Голос України. – 2003. – № 72. – С. 18–19.
7. Міщенко М. Національний менталітет та проблеми суспільного розвитку / М. Міщенко // Розбудова держави. – 2000. – № 1–6. – С. 47–53.
8. Мороз А. Динаміка зміни ціннісно-політичних орієнтацій в умовах нестабільної політичної ситуації в Україні / А. Мороз // Трибуна. – 2008. – № 11–12. – С. 19–20.
9. Малькова Т. П. Введение в социальную философию / Т. П. Малькова, М. А. Фролова ; Междунар. пед. акад. – М. : Чертановская типография, 1995. – 192 с.
10. Бергер П. Л. Капіталістична революція / П. Л. Бергер. – К. : Вища шк., 1995. – 247 с.

УДК 37:330.35:332.1

ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНУ

Л. В. Дробиш, кандидат економічних наук

Економічне зростання є найважливішим фактором соціально-економічного прогресу у довгостроковому періоді, оскільки воно передбачає зростання економічної могутності країни, збільшення обсягів суспільного виробництва та розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення в товарах і послугах [1]. Проте у вітчизняній економічній науці мало наукових праць, де розглядаються проблеми економічного зростання в контексті впливу факторів, що його зумовлюють. Зокрема це стосується такого фактора як освітній рівень населення, який у більшості випадків не аналізується в контексті економічного зростання.

Проведений аналіз свідчить про те, що проблеми розвитку освіти як фактора економічного зростання з'ясували у своїх дослідженнях зарубіжні (Р. Лукас, П. Ромер, Дж. Сачаро-

пулос, Е. Фелпс, Т. Шульц та інші), а також вітчизняні вчені (І. Каленюк, В. Куценко, В. Лагутін, В. Новіков, Радченко та ін.). Однак проблема освіти як фактора економічного зростання регіону у вітчизняній літературі до цього часу залишається недостатньо розробленою. Саме це й зумовило вибір теми дослідження та її актуальність.

Метою дослідження є з'ясування ролі освітнього рівня населення у процесі економічного зростання регіону та пошук шляхів щодо його вдосконалення.

Високий рівень національного багатства у розвинених країнах світу перш за все зумовлений рівнем розвитку людського ресурсу. Посилення ролі людського фактора в умовах ринкової економіки обумовлено також становленням у розвинутих країнах інформаційної економіки.